

רפב. בטיחות

על כל אחד ואחד מוטלות שתי חובות עיקריות

הסרת מכשולים פוסק הרמב"ם: "מצות עשה לאדם אדם מעקה לגגו... וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה...".¹ פוסק כנסת הגדולה: "אין לך מצוה מהסיר... נזקים מדרך הרבים".²

זהירות פוסק הרמב"ם: "... הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד על כך מכים אותו מכת מרדות".³ כתב המסילת ישרים: "... ומי שירצה שלא ינהג עצמו בדרך החכמה ויפקיר עצמו לסכנות, הנה אין זה בטחון אלא הוללות".⁴

על הציבור מוטלות שלש חובות בעניני בטיחות

- מצוה מן התורה ליחד ערי מקלט ולודא שהדרכים אליהן מתוקנות.⁵
- פוסק הרשב"א: "התירו צרכי רבים במועד במלאכת אומן... בדברים הצריכים לגוף... בהסרת הקוצים מן הדרכים, ותיקון הרחובות, שבכל אלה, יש בהן צורך רבים, לחיותם ולשמור מן הנזקין".⁶
- חכמים תקנו: "כופין ללויה כדרך שכופין לצדקה ובית דין היו מתקנין שלוחין ללוות אדם העובר ממקום למקום ואם נתעצלו בדבר זה מעלה עליהם כאילו שפכו דמים".⁷

על בית הדין לאכוף את ביצוע כל ההוראות הקשורות בשמירה על בטיחות.⁸ פוסק הרמב"ם: "הכותל והאילן... אם היו רעועים... בית דין קובעין לו זמן לקוץ את האילן ולסתור את הכותל...".⁹ פוסק רבי אליהו מזרחי: "כי היכי דבית דין חייבם להפרישו מאיסורא הכי נמי מסכנתא".¹⁰ כתב פאת השלחן: "וואי איישר חילי מן א-לי הייתי כופה לכל בעלי הבתים והשוכרים שיעשו מעקות לגגיהם".¹¹

¹ רמב"ם רוצח ושמירת נפש א – ה. וראה שו"ע יו"ד קטז ה בהגה.

² שיירי כנסת הגדולה שו"ע יו"ד רכח הגהות ב"י ס"ק קכח. וראה שו"ע או"ח שלד כז ושש"כ מא כב.

³ רמב"ם רוצח ושמירת נפש א – ה. וראה שו"ע יו"ד קטז ה בהגה. וראה חשו"ק חמד שבת עמ' תצב – תצג,

שמתאגרפים עוברים על "ונשמרתם". וראה א"ת ערך חובל.

⁴ מסילת ישרים ט.

⁵ ראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ח ו.

⁶ שו"ת הרשב"א ד שכו. לא מצאנו תקנה בלשון זו אך מכיון שמותר לעשות זאת אפילו בחוה"מ כמבואר בשו"ע או"ח תקמד א, ממילא מובן שעל הציבור להקפיד על כך. וראה רש"י בכת"י בבלי מועד קטן ה א ד"ה

והיה עליך; וראה כס"מ על רמב"ם רוצח ושמירת נפש ח ו; שו"ת אגרות משה יו"ד ד נו ב.

⁷ רמב"ם אבל יד ג. וראה שו"ע או"ח תקמד מ"ב ס"ק ג.

⁸ ראה רמב"ם רוצח ושמירת הנפש ח ו. וראה ריש סעיף רנג.

⁹ רמב"ם נזקי ממון יג יט.

¹⁰ שו"ת רבי אליהו מזרחי כב.

¹¹ פאת השלחן ב בית ישראל אות כז.

על הפרנסים למלא אחר כל ההוראות הנוגעות לשמירה על הבטיחות¹² ולודא שהציבור שומר על כללי בטיחות. כותב הרלב"ג: "ראוי לְשַׁלֵּם כשיראה פְּשִׁטוֹ האנשים אל מה שהוא נכון שיזקן בו שישתדל להסירם מזה לפי מה שאפשר לו".¹³

כדי לשמור על הבטיחות יש לנקוט בצעדים הבאים

פרסום מידע זו מדת חכמים. הגמרא מזהירה מפני סכנות שונות.¹⁴

כותב הצמח צדק הקדמון: "נוהגים בכל תפוצות ישראל להזהר בשעת התקופה מפני הסכנה מן המים ומכריזים בבתי כנסיות אותו שעה שהתקופה נופלת".¹⁵

הזרחה וחינוך הפרי מגדים פוסק לגבי כבוי דליקה בשבת במקומו ובזמנו: "מצוה לדרוש דמותר לכבות..."¹⁶.

קבלת תקנות פוסק הרמב"ם: "אסרו חכמים לגדל... את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת... מפני שהזיקן מרובה ומצוי".¹⁷

בקנדיאה הוחלט: "שלא יהא עוד קטן וגדול... רשאי לנהוג המנהג הרע... להשליך שקופיטא או רוקיטא בשום בית הכנסת... לא בליל הפורים ולא ביומו".¹⁸ בוירונו נתקבלה תקנה שלא לפרוק עגלות בסמוך לבית הכנסת מחשש שבית הכנסת יתמוטט על יושביו.¹⁹

ביטול תקנות מסוכנות כותב הכלי חמדה: "דהיכא דעל ידי תקנת חכמים יהיו מוכרחין ישראל ליהרג... בודאי חייבין לעקור תקנתם דאלי"כ הו"ל כאילו הם הורגים את ישראל ח"ו".²⁰

סילוק מפגעים פוסק החתם סופר: "...כל סכנתא הוא איסור דאורייתא מקרא 'ושמרתם מאד לנפשותיכם'... ומוטל על החכמים להשגיח על זה מקרא 'והיו עליך דמים'".²¹ פוסק בצל החכמה: "מזיק המהווה סכנה לבני אדם לזמן ממושך חייבה תורה להסירו או לבטל היוזקו..."²².

בפוזנא החליטו: "מאחר שרע"ה ראינו בבית... שהוא מיסוד הנופל... ויש לחוש ח"ו שכשול עוזר ונפל עוזר וכן יהרסו הרחובות ח"ו, עכ"פ על הקהל יצ"ו להתמנות ג' אנשים חכמים וידועים לדון הבית על צד היותר טוב..."²³.

¹² ראה ספר החינוך תקכ: "מצוה להכין שש ערי מקלט... והיא מן המצוות המוטלות על המלך ועל הצבור כולן".

¹³ רלב"ג שמואל א אחרי פרק יב התועלת השניה.

¹⁴ ראה בבלי ברכות מ א; בבלי פסחים קיא א; בבלי יומא כא א; בבלי נדה יז א.

¹⁵ שו"ת צמח צדק הקדמון יד.

¹⁶ פמ"ג שו"ע או"ח שלד א"א לב.

¹⁷ רמב"ם נזקי ממון ו ט.

¹⁸ תקנות קנדיאה קא משנת ה'ש"ה. וראה מועד לכל חי למהר"ח פאלאגי, פתיחת הספר עמ' ז – ח. ראה תפארת ישראל על כתובות סוף פרק ז בועז אות א: "כל מיילי דמזיק לאדם אינו רשאי לגרום לעצמו".

¹⁹ ראה פנקס קהל וירונו ג רצו, החלטה משנת שעי"ח לפ"ק; פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' פח החלטה משנת תכ"ח לפ"ק.

²⁰ כלי חמדה פרשת בא א א. על יחס מורי הוראה לסכנה בטיחותית ראה, לדוגמא, שו"ת תשורת ש"י א כז.

²¹ חידושי חתם סופר עבודה זרה ל א ד"ה משום גילוי.

²² שו"ת בצל החכמה ד קיח.

²³ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' פח החלטה משנת תכ"ח לפ"ק.

ציוד לשעת חירום בפאדוואה החליטו: " ... שינתן למ"כ הפרנסים יצ"ו כח ורשות להוציא ממועות הקק"י לקנות כלים המצטרכים לכבות האש והדלקה בעת הצורך ח"ו.."²⁴

פיקוח אומרת הגמרא: "רב הונא... דכל יומא דעיבא הוּוּ מפקין ליה בגוהרקא דדהבא, וסייר לה לכולה מתא, וכל אשיתא דהוות רעיעתא - הוה סתר לה".²⁵

בפוזנא תקנו: " ... שהוועכטירס ישגיוחו בשמירתם כל הלילה תמיד... יסבבו בכל הרחובות סביב הן להשגיח מחמת שריפה חלילה או שאר ממשלות...²⁶ בוירונו החליטו: " ... שלתועלת גדול מהק"ק כדי להרחיק נזקי האש ח"ו יובחר מתוך הקק"י... שני אנשים שיחוייבו להשגיח וללכת מבית לבית מבתי הגיטו ולראות הקימיני והפורנילי וכל שאר מקומות ששימים שם אש, ולהסיר משם כל גרם נזק ח"ו".²⁷ בזאלקווא הוחלט: "הקהל יצ"ו מחוייבים להעמיד שומר בכל ליל שבת ולשמור בית הכנסת מדליקה ח"ו".²⁸

ענישה פוסק הרמב"ם: "מי שיש ברשותו דבר המזיק כגון כלב רע או סולם רעוע מנדין אותו עד שיסיר היזקו".²⁹ פוסק המחבר: "מוצאים המילה... כדי שלא יבא לידי סכנה. וכל מוהל שאינו מוצץ, מעבירין אותו".³⁰

מודעות לבטיחות³¹ זו מדת התורה. כותב המשך חכמה: "וזה הטעם שנאסר חיה ועוף להקרבה, כדי שלא ימסור אדם נפשו לצוד ציד להביא".³²

זו מדת חכמים. פוסק השו"ע: "במקום היזקא דרבים לא גזור רבנן שבות".³³ פוסק הרמב"ם: "אין מדליקין... בנפט לבן ואפילו בחול מפני שהוא עף ויבא לידי סכנה".³⁴ פוסק הרמב"ם: "ויש שם דברים אחרים שהיו בית דין מעברין בשבילן מפני הצורך ואלו הן... ומפני הגשרים שנהרסו ונמצאו הנהרות מפסידים ומונעים את העם ומסתכנים בעצמן ומתים".³⁵ פוסק הרמב"ם

²⁴ פנקס ועד ק"ק פאדוואה ב החלטה רצה משנת שע"ה לפ"ק. וראה פנקס קהל וירונו החלטה תקיא משנת השפ"ד.

²⁵ בבלי תענית כ.ב. וראה סעיף רנח הערה 30, שרב הונא היה ריש גלותא.

²⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תתקסז החלטה משנת תע"ג לפ"ק, וראה שם ב' לג החלטה משנת תע"ט. הוועכטערס הם השומרים.

²⁷ פנקס קהל וירונו ג שפ, החלטה משנת שפ"ה לפ"ק.

²⁸ ספר יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) עמ' 514. וראה מג"א שו"ע או"ח תרי ד, שנהגו לשכור נכרי לשמור על הנרות שבבית הכנסת בערב יום הכפורים.

²⁹ רמב"ם תלמוד תורה ו יד. וראה חזקוני בראשית לב לג: " ... בדין הוא לקנסו ולענוש בני ישראל מאכילת גיד הנשה שהניחו אביהם הולך יחידי... והם לא עשו לו לוייה...".

³⁰ שו"ע יו"ד רסד ג.

³¹ ראה שו"ת הריב"ש קעח.

³² משך חכמה בראשית ה.כ. הערת הרב נבנצל: "וכי קשה יותר להקריב תרנגול או אפרוח מאשר תור או בן יונה?" וראה חידושי חתם סופר עבודה זרה ל א ד"ה משום גילוי: "...דבאיסורא הקדוש ברוך הוא ויתר שאפי' אירע שנזדמן לו דבר איסור מ"מ רחמנא שרי' בס"ס ושוב אין אחריותו עלינו משא"כ בסכנתא א"א להשיב נפש". וראה הליכות שלמה מועדים א פסח פרק תשיעי ארחות הלכה 318: "... דכיון שהם תקנוהו בתורת חיוב על כל אדם... הנהיגו בזה זהירות יתירה".

³³ ראה שו"ע או"ח שח יח. וראה רמב"ם יום טוב ח ה. וראה א"ת ערך חול המועד, אם חוה"מ הוא מדרבנן.

³⁴ רמב"ם שבת ה ט. וראה רמב"ם תפילה ונשיאת כפים ט יא ושם מתנות עניים ב טו. וראה שו"ע או"ח תרלט א ובאחרונים שם. על דברי הרמב"ם נפט לבן מעיר הרב נבנצל: "בנוזין!"

³⁵ רמב"ם קידוש החדש ד ה.

בהלכות יום הכפורים: "מותר לכל אדם לנעול את הסנדל מחמת עקרב וכיוצא בה כדי שלא תשכנו".³⁶ פוסק הרמ"א בהלכות כבוד רבו ותלמיד חכם: "ובמקום סכנה אין צריך לכבד כללי".³⁷

על מורי הוראה להיות מודעים לחובת ההתנהלות על פי כללי הבטיחות. פוסק השו"ע: "אסור לגדל כלב רע", ומוסיף הרמ"א: "וי"א דהשתא שאנו שרויין בין העכו"ם ואומות בכל ענין שרי, ופוק חזי מה עמא דבר".³⁸ פוסק מהר"ח פאלאגי: "... יש לבטל המנהג כשיש לחוש לסכנה כמ"ש ביומא... וכיון שראו בית דין שבאין לידי סכנה התקינו שלא יהיו תורמין את המזבח וכו' יעיישו".³⁹

גם כיום תקפות כל המצוות המוטלות על היחיד הנוגעות לבטיחות,⁴⁰ אולם פוסקים אחדים סוברים, שלמרות שתנאים ואמוראים ראו בדברים מסוימים מקור סכנה, אין כיום חובה להשמר מפניהם.⁴¹

גם כיום חובה על בתי הדין והפרנסים לדאוג לבטיחות הציבור. פוסק תרומת הדשן: "... וכי היכי דבית דין חייבין להפרישו מאיסורא הכא נמי מסכנתא".⁴² פוסק הרב ואזנר: "... ושכל בית דין בעירו עם מנהיגי הציבור חייבים לעשות למנוע נזקין מהתושבים".⁴³ פוסק הרב זילברשטיין: "תחילת עיסוקו של הדיין חייבת להיות בסילוק הנזיקין מהעיר".⁴⁴

הרב קניבסקי מורה: "ודאי יש מקום לבית דין לקנוס את זה שרץ לכביש...".⁴⁵ הרב גולדברג פוסק, שמי שנוסע במהירות מופרזת נדון כמי שרץ ברשות הרבים שלא ברשות.⁴⁶ בישיבת קול

³⁶ רמב"ם שביתת עשור ג ח.

³⁷ שו"ע יו"ד רמב יז. וראה שו"ע או"ח תרכד ה בהגה: "יש מחמירים לעשות שני ימים יום כפורים... ואין לנהוג בחומרא זו משום דיש לחוש שיבא לידי סכנה".

³⁸ שו"ע י"ט ג בהגה.

³⁹ משא חיים מערכת מנהגים קנה. ראה בבלי יומא כב א בנוגע לתרומת המזבח ובבלי סוכה מב ב בנוגע לנטילת לולב בשבת בבית המקדש.

⁴⁰ בהצעת חוקה של ד"ר כהן נושא הבטיחות אינו נזכר כלל.

⁴¹ ראה שו"ת תורה לשמה רטז: "דבדורות ההם הווי שכיחי מזיקין טפי ויש הפרש אלף פעמים על זמן זה ובימיהם היו חוששין כמה חששות בעבור המזיקין ועתה אין חוששים כללי". ראה שלחן ערוך או"ח קפא י וכן מ"ב ס"ק א בענין מים אחרונים. הערת הרב נבנצל: "התפרסם בעתון שגלו יסוד מסמא במלח"; יש"ש יבמות ח ד בענין מילה ביומא דעיבא; ערוך השלחן יו"ד שלט ט בענין שפיכת מים שאובים בשכונת המת; ערוך השלחן יו"ד קטז יז בענין זוגות ומתן אוכלים ומשקים תחת המטה. בענין זה ראה גם שו"ת יביע אומר א יו"ד י; שערים המצויינים בהלכה סימן ב ס"ק ד בענין רוח רעה ועוד.

⁴² תרומת הדשן ריא.

⁴³ שו"ת שבט הלוי חלק י סימן רצא. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תתסט, שעל רופא לזווח לרשויות, על נהג שראיתו אינה תקינה. וראה חשוקי חמד על סוכה עמי שפא - שפג, עד כמה יש לדאוג למנוע סכנה.

⁴⁴ חשוקי חמד בבא קמא עמי לא.

⁴⁵ חשוקי חמד על כתובות על עמוד רלג. וראה עלינו לשבח דברים א עמי רצ.

⁴⁶ ראה הרב זלמן נחמיה גולדברג, "תגובה למאמרים ביצהר" ז" צהר ט עמ' 151 - 152. הערת הרב נבנצל: "למה לא כדן רודף?" וראה חשוקי חמד פסחים עמי תיז, שאם תינזק שנהרג משום שאמו לא חגרה אותו בחגורת בטיחות היא צריכה כפרה. וראה עלינו לשבח דברים א עמי קמג: "מי שמחנה רכבו על המדרכה, יתכן שעובר ביארור". וראה עלינו לשבח במדבר תשובה נז.

תורה בירושלים החליטו שיש להדליק נרות רק בחדר האוכל, וזאת משום חשש שריפה.⁴⁷ הרב שלמה מן ההר פוסק: "יש להלחם על חינוך נפרד במקום, אבל לא לשלוח לירושלים. כידוע, חז"ל אמרו שאסור לשלוח ילדים לבית ספר שבעיר אחרת מפני הסכנה".⁴⁸

המצוות הנוגעות לבטיחות המוטלות על הציבור אינן תקפות. אין מצוה לתקן את הדרכים לערי מקלט.⁴⁹ על תקנת חכמים ללוות אורחים פוסק השבות יעקב: "... כיון דעיקר הלוייה הוא להראות את הדרך אשר ילך בה... ועכשיו כל הדרכים מיושבים ומצוינים לכיון הדרך די בלוויה בעיר ד' אמות".⁵⁰

בימות המשיח עולם כמנהגו נוהג וממילא יעסקו גם בעניני בטיחות. הרמב"ם פוסק שהמלך המשיח יפריש עוד ערי מקלט.⁵¹ ממילא מובן שהוא גם יטפח את הדרכים לשם.

*

המדינות המפותחות מקפידות על סביבת חיים בטוחה,⁵² ונוקטות בצעדים מגוונים לקידומה ולהגברת מודעות הציבור ועירוניותו. ההתפתחות המדעית והטכנולוגית הגדולה והמהירה מחייבת זהירות יתר, מכיון שיש בה גורמי סיכון נוספים רבים שלא היו בעבר.⁵³ במדינות רבות קיימות רשויות מיוחדות המופקדות על תחומים מסוימים כגון בטיחות בעבודה, בטיחות בשימוש בחמרים מסוכנים, בטיחות בדרכים וכו', וכן קיימים גופים הפועלים בתחומי חילוץ והצלה כגון מכבי אש.

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות קובעת: "הצעדים שיינקטו בידי מדינות... למען השג את מימושה המלא של הזכות האמורה יכללו אותם צעדים הנחוצים כדי להבטיח... שיפור בכל הבטי הגהות הסביבתית והתעשייתית".⁵⁴

במדינות אחדות קיימת הוראה חוקתית המחייבת לשמור על הבטיחות בעבודה.⁵⁵ בכמה מדינות קובעת החוקה כי על הרשויות לפקח על בטיחות מוצרים שונים.⁵⁶ באחרות קיימת הוראה חוקתית לפיה למדינה סמכות לקבוע מדיניות חינוכית לבטיחות בדרכים.⁵⁷

⁴⁷ ראה הליכות שלמה ב מועדים פרק יד ארחות הלכה 29.

⁴⁸ תורת אמת עמ' 212.

⁴⁹ ראה סעיף רנב.

⁵⁰ עיון יעקב על עין יעקב סוטה מו ב ד"ה כל המלוה. וראה אהבת חסד ג ב בהגה; שו"ת תשובות והנהגות א תקעט.

⁵¹ ראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ח ד. וראה שם משמואל שופטים שנת תרע"ו ד"ה ואם ירחיב: "ובליקוטי התורה מהאר"ל ז"ל הקשה שאחר שיבוא משיח ראוי שלא יהיו רוצחים". הערת הרב בנצל: "אולי ערי מקלט בימות המשיח תשמשנה רק גר תושב?" וראה סעיף נב. וראה סעיף קעה הערה 75.

⁵² ראה EB (2008) safety.

⁵³ ראה EB (2008) safety.

⁵⁴ כתבי אמנה 1037 12. וראה ההח"מ 885. גהות פירושה היגיינה.

⁵⁵ ראה לדוגמא ICL חוקת הונגריה 70D (2); שם חוקת פאראגוואי 99.

⁵⁶ ראה ICL חוקת ספרד 51 (1) וחוקת פורטוגל 60 (1).

⁵⁷ ראה ICL חוקת ברזיל 23 (0) XII.

פרק נו. הסביבה**רפג. נוי**

כותב הרש"ר הירש: "רבות הן צורות הנוי, המתגלות ביצורי אדמתנו; ועד כמה שידיעתנו מגעת, - הרי האדם הוא היצור היחיד המסוגל ליהנות מן היופי; ומכאן הוכחה לחשיבות חוש היופי- ליעודו המוסרי של האדם. אכן, צורות הנוי המצויות בבריאה וחוש האדם להינות בהן - מונעים את האדם מהדרדר לדרגת הבהמה. השמחה ביפי הטבע ובנוי הצמחים תביאנו לשמוח גם ביופי מוסרי. חברה שאיננה חסה על היפה, - גם האדם יגדל בה פרא".¹

כותב הראי"ה קוק: "רגשי היופי הם טובים ומרהיבים את הנפש... הם מפתחים כחות השכל ומגדילים גם כן את כוחות הנפש הטובים".² כותב החזו"א: "וענין מחניך קדוש וחובת הנקיות, הנם אמנם רעים, אך מתחלקים כל אחד בחדריו כפי גדרי חז"ל... ופורש כנפיו גם על ענין היופי שהוכר לכבוד, גם לפני אדון כל הארץ".³

טיפוח הנוי של כל אחד ואחד

מצוות פוסק הרמב"ם: "כל דבר שהוא לשם הא-ל הטוב שיהיה מן הנאה והטוב...".⁴

פוסק הדרכי משה: "... יש לאדם להדר אחר תפילין נאים, שנאמר 'זה אלי ואנוהו' דהיינו שכתבם לבלר אומן בכתב נאה ודיו נאה וקולמוס נאה וקלפים נאים".⁵

ביגוד מבאר רש"י: "אם קיימת מצות שלוח הקן סופך לבנות בית חדש ותקיים מצות מעקה, שמצוה גוררת מצוה, ותגיע לכרם ושדה ולבגדים נאים. לכך נסמכו פרשיות הללו".⁶

פוסק הרמב"ם: "מלבוש תלמיד חכם מלבוש נאה ונקי...".⁷

דיוור אומרת הגמרא: "שלשה מרחיבין דעתו של אדם אלו הן דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים".⁸

טיפוח הנוי של הציבור

בית המקדש כותב רש"י: "... לשכת הגזית... בנוי לנו להיות הכל מסתכלין בו ללמוד צורתיו ונוי מלאכת תבניתו".⁹

פוסק הרמב"ם: "ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור שנאמר: 'ולרומם את בית אלקינו', ומפארים אותו ומייפין כפי כחן אם יכולים לטוח אותו בזהב ולהגדיל

¹ הרש"ר הירש בראשית ב ט. וראה הרש"ר הירש בראשית ו י.

² עין איה ברכות ב פרק ששי מה. וראה שמונה קבצים ב יט; פנקסי הראי"ה ב, פנקס מתקופת בויסק כא. וראה סעיף רכה.

³ קובץ אגרות א טז.

⁴ רמב"ם איסורי מזבח ז יא.

⁵ דרכי משה טור אורח חיים לו ס"ק א. וראה שו"ע או"ח לב ד בהגה; א"ת ערך הדור מצוה.

⁶ רש"י דברים כב ח ד"ה כי תבנה בית חדש.

⁷ רמב"ם דעות ה ט.

⁸ ראה בבלי ברכות נו ב. וראה סעיפים קנו קס.

⁹ רש"י שיר השירים ד ד.

במעשיו הרי זה מצוה¹⁰. ממשיך הרמב"ם ופוסק בהלכות בית הבחירה: "... ופעם אחת בשנה מפסח לפסח מלבנין את ההיכל¹¹. פוסק הרמב"ם בהלכות כלי המקדש: "בגדי כהונה מצוותן שיהיו חדשים נאים ומשולשים כדרך בגדי הגדולים שנאמר 'לכבוד ולתפארת'..."¹².

בית כנסת פוסק הרמב"ם: "אם בנה בית תפילה, יהיה נאה מבית ישיבתו"¹³. כותב בנו רבינו אברהם: "יש לדעת גם כן שחובה לייפות הבנין, לצפות את הקירות, לגלף את התקרות והדלות, להדרם ולצפות את הקרקע בשיש או במרצפות, בצורה היפה עד כמה שאפשר וככל שהיכולת מאפשרות, עד כי לו אפשר היה שהקירות והתקנות יהיו מצופים בזהב ובכסף, בדומה למה שהיה בבית המקדש, יש לעשות זאת"¹⁴. כותב הרב ווינברג: "לאנשים בינונים מסייע הרגש האסטטני לרגש הדתי שיתחמם ויתלהב. הצורה האסטטית במנהגי בית הכנסת והקישוט וההידור בתשמישי קדושה ותשמישי מצוה עשויים למשוך את הלב ולחבב עליו את הדת"¹⁵.

בית מדרש כותב האפודי: "... ושיהיו מקומות העיון, רצוני בתי המדרש, יפי הבנין ונאים, לפי שזה עם שיוסיף באהבת העיון והחפץ בו – הנה הוא ממה שיטיב הזכרון גם כן, לפי שההבטה והעיון בצורות הנאות והפתוחים והצירים היפים ממה שירחיב את הנפש ויזוז אותה ויחזק כוחותיה"¹⁶.

מבני ציבור אומר הילקוט: "אין דרך המלך לשכון בעמק אלא במקום גבוה מעולה ויפה"¹⁷. כותב רס"ג: "ובישוב ובבנינים מתפארים המלכים והשרים, כמו שאמר: 'עם מלכים ויועצי ארץ הבונים חרבות למוי'..."¹⁸.

בעת חנוכת בית ספר חדש אומר הראי"ה קוק: "ראו הבניה והגזרה, הפאר הטהר והנקיון, המעידים על טוב טעמים של בניהם. וכמה יקר לנו טוב טעם ורחן תפארת זה המפעם בלב אנשי קדש, צדיקים ותמימים..."¹⁹.

תכנון העיר כותב החינוך: "... כי תורה צותה שיתנו שאר השבטים ערים ידועים לשבת לוי... וצותה גם כן להיות באותן ערים אלף אמה מגרש, כלומר מקום פנוי לרווחה ונוי לעיר, ואלפים אמה חוצה לה לצורך שדות וכרמים, וגם זה מנויי העיר... לפי שערי הלויים היו נכונים

¹⁰ רמב"ם בית הבחירה א יא. וראה משנה שקלים ו א, שהיו משתחיים בבית המקדש כנגד שלושה עשר שערים, וראה תוי"ט שם על משנה ג: "שהיו משתחיים ומודים על נוי הבנין". וראה רש"י על מלכים א ו ו; רש"י על יחזקאל מט; רש"י דברי הימים ב ד ג; א"ת ערך הדור מצוה.

¹¹ רמב"ם בית הבחירה ד יג. וראה מו"נ ג מה: "והמכוון שתהיה לבית גדולה ותפארת אצל הכל".

¹² רמב"ם כלי המקדש ח ד. וראה שם הלכה ג שכהן גדול לבש במשך יום הכפורים בגדים ששונים שלשים מנה. וראה תפארת ישראל על משנה סוכה ה יכין ס"ק ט: "פרחי כהונה' לומר שבחרו אותן יפים כפרחים..."

¹³ רמב"ם איסורי מזבח ז יא.

¹⁴ ספר המספיק לעובדי השם, מהדורת נסים דנה פרק כה. וראה שו"ת שאילת יעבץ א עו: "דכבוד בית הכנסת לפאר בית אלקיננו להגדילו ולהאדירו". על קישוט בית כנסת בבגדים נאים ובשתיחים ראה שו"ע או"ח תרי ד; שו"ת מהר"י ט ב או"ח ג; שו"ת גינת ורדים יו"ד ג ב.

¹⁵ שו"ת שרידי אש ד עמ' שסט. וראה אורח נאמן ג על סימן נ ס"ק ו: "ונראה דגם ליפות הבנין בפנים ובחוץ הוי בכלל לרומם בית אלוקינו". וראה אגרות הראיה ג: "... לראות איך לפאר ולהדר את כל הבתים המקודשים לתורה ועבודה..."

¹⁶ מקורות לתולדות החינוך בישראל א עמ' 97 מתוך הקדמת ספר מעשה אפוד. ויזוז = ויזרז?

¹⁷ ילקוט שמעוני על תורה וירא רמז. תיאור מפורט של ארמון המלך שלמה ראה מלכים א ז א – יב.

¹⁸ ספר האמונות והדעות י השער השביעי.

¹⁹ מאמרי הראיה א עמ' 233.

לצרכי כל שאר השבטים, כי הוא השבט הנבחר לעבודת השם, וכל עסקם היה בחכמה... ומתוך כך שהחכמה בתוכם היה עסק כל ישראל תמיד עמהם... ולכן היה בדין להיות אותן הערים אשר יד הכל שוה בהן ולב הכל עליהן, בתכלית היופי והחמדה, ושבח כל עם ישראל בכך".²⁰

חכמים תקנו שיש להשאיר מגרשים ושדות בכל ערי ישראל.²¹

הרשב"א פוסק: "וכל שהוא משום נוי אין בני העיר יכולין למחול".²²

טיפוח הסביבה אומר החכם מכל אדם: "מאור עינים ישמח לב...". ומבאר רש"י: "דבר שהוא תאוה למראית עינים משמח הלב ומצמצם תוגת הלב כגון גן ירק ונהרות המושכים".²³

בית דין אינו כופה יחידים לטפח את הנוי אולם הוא כופה את הציבור להשאיר לערים מגרש ושדה. הפוגע בנוי של הזולת או של הציבור יענש לפי הענין.

על הפרנסים לטפח את הנוי,²⁴ כל עוד אין בכך משום דוחקא דציבורא²⁵ וכל עוד אין בכך כדי לפגוע בדברים יותר חיוניים.²⁶

ראוי לפרנסים להחדיר בקרב הציבור את ההכרה בדבר חשיבות הנוי. זו מדת התורה. כותב המשך חכמה: "הרבה להם במצוות, לחזק להם ההרגשות כמו האהבה - אהבת רעים, חיי המשפחה, אהבת האומה... יופי - פרי עץ הדר...".²⁷ זו מדת חכמים. פוסק השו"ע: "הרואה אילנות טובות ובריות נאות, אפילו עובד כוכבים או בהמה אומר: '... שככה לו בעולמו'".²⁸

הפרנסים המטפחים את הנוי הולכים בדרך הבורא. פסוק מפורש בתהלים: "... ה' אלקי גדלת מאד הוד והדר לבשת".²⁹ זו מדת דרך ארץ. אומרים חז"ל: "מעשה היריעות תכלת וארגמן... יריעות אחרות היו למעלה מהן עשויות מנוצה של עזים... נמצאו שם שני אמות יתירות הן היו עודפות על היריעות של תכלת מן המזרח ועד המערב שנאמר 'יהיה סרוח' מכאן אתה למד דרך ארץ שיהא אדם חס על היפה".³⁰

²⁰ ספר החינוך שמב. וראה רש"י במדבר לה ב; רמב"ם שמיטה ויובל יג ד. על האפשרות להרחיב את גבולות העיר ראה מרגליות הים סנהדרין ב א אות לג.

²¹ ראה רמב"ם שמיטה ויובל יג ה. וראה מני"ח שמב על ההבדל בין המצוה בערי ישראל ובין המצוה בערי הלויים. וראה רמב"ם שכנים י א, שאין איסור להשחית אילן מאכל לצורך פינוי מגרש מסביב לעיר.

²² חידושי הרשב"א בבא בתרא כד ב ד"ה הא דאמר.

²³ רש"י על משלי טו ל. וראה פירוש הרש"י הירש בראשית כח י, המבאר את המשנה: "המהלך בדרך והאומר מה נאה אילן זה וגו'".

²⁴ קדמוניות היהודים ספר שמיני 187 כותב על שלמה המלך: "ובהיותו דואג מתוך דאגה אלקית וחבה לכל דבר ואוהב מאד את היפה, לא הזניח גם את הדרכים, אלא ריצף באבנים שחורות את כל השבילים המוליכים ירושלימה".

²⁵ ראה שו"ת הרשב"א ג תמג. וראה שאילתות דרב אחאי גאון עם פירוש העמק שאלה, שאילתא קמב העמק שאלה אות ה: "לא מצינו שיהיו הציבור שוכרים שתלא, שהרי אין הכל צריכים לזה".

²⁶ ראה ירושלמי פאה ח ח: "כמה ממון שיקעו אבותי כאן..."; תוס' בבלי תענית ז א ד"ה אי הווי סנו.

²⁷ משך חכמה שמות יב כא.

²⁸ שו"ע או"ח רכה י.

²⁹ תהלים קד א.

³⁰ ילקוט שמעוני על התורה תכב. וראה רש"י שמות כו יג.

גם כיום תקפות ההוראות הנוגעות לטיפול הנוי.³¹ כותב הפסקי תשובות: "צריך להקפיד עד כמה שאפשר שיהיו בתי כנסיות ומדרשות נאים יותר מכל הבתים שבשכונה".³²

על מגרשים ושדות מסביב לערים כותב המשנת יוסף: "בימי קדם שדרכם הי' לקבוע מראש שטח העיר, ואחר כך התחילו לבנות רק אז הי' שייך חיוב עשיית מגרש. אבל בימינו שבכל עיר בונים ובונים, ומתפשטים בלי גבול, ואין שום קביעת שטח העיר שעד כאן תחומה ותו לא, ממילא לא שייך עדיין חיוב מגרש שהרי כל הזמן העיר עדיין באמצע בנינה".³³ אכן גם בישובים של חרדים לא מקפידים שלא לטעת אילנות בתוך אלף אמה שמחוץ לישוב.³⁴

לנוי משקל בפסיקה ובהוראה. פוסק הרב ישראלי: "מניעת נוי ותפארת הוא נחשב בגדר מזיק לגבי רבים, בערי ישראל שבארץ ישראל".³⁵ פוסק הרב כהן בהלכות שכנים: "ואם רוצה לבנות מעל הרכוש המשותף... אז אם בונה זאת בצורה שמכערת את הבנין... אפילו אם כיעור הבנין לא מוריד את ערך הדירות... נראה לחדש לכאורה דהשכנים יכולים לעכב עליו...".³⁶

בימות המשיח יושם דגש מיוחד על טיפוח הנוי. אומרת הגמרא: "עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפף גינאות".³⁷ כותב הראי"ה קוק: "המעלה היותר עליונה היא שיהי' השכל שלם כל כך וכוחות המוסר כל כך חזקים, עד שיפונק גם רגש היופי בכל צבעיו ופרטיו, והם עוד יוסיפו הוד והדר לשלימות האמיתית של המוסר הטוב וקדושת ההנהגה ודעת אלקים ביראת ה' ואהבתו".³⁸ עוד כותב הראי"ה קוק: "לפי רוב השליטה השכלית כן יגדל גם כן השימוש ביופי".³⁹

*

בכמה מדינות קיימת הוראה חוקתית שלפיה על המדינה לטפח את הנוי⁴⁰ או לשמור על נופים יפים.⁴¹

³¹ בהצעת החוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 5 – 16, לא נאמר מאומה על טיפוח הנוי.

³² פסקי תשובות ב קנו ס"ק ח. וראה שו"ע או"ח תקס"א ג: "וטח ביתו בטיט וסד בסיד ומשייר מקום אמה על אמה", ומעיר המג"א שם ס"ק ב: "משמע דבית הכנסת שרי בכל ענין וכל המנהג".

³³ שו"ת משנת יוסף א נט. וראה שם סימן נח. וראה הרש"ר הירש על התורה ויקרא כה לד, ואכמ"ל.

³⁴ ראה עינים למשפט ב"ב כד ב ציון ג. וראה פסקי תשובות ב קנ ס"ק ז: "בזמננו שאין היופי נמדד כל כך בגובה הבנין, אלא בעיקר בחזותו החיצונית מהודרת במיני יופי וכן, ואם (בית הכנסת) בולט ביופיו יותר מכל בתי התושבים יוצאים בזה ידי חובה". על מושגים שונים של יופי ראה שו"ע או"ח תרמח יז בענין אתרוג הכושי.

³⁵ שו"ת חוות בנימין א כה ה. וראה שו"ת משכנות ישראל ז: "לפי ההלכה יש לו זכות לסגור את המרפסת בלי רשות שאר בעלי הדירות באותו בנין משותף... ובלבד שלא יכער את חזית הבנין".

³⁶ עמק המשפט חלק ג הלכות שכנים סימן כד ט.

³⁷ בבלי בבא בתרא עה ב.

³⁸ עין איה ברכות ב פרק ששי מה.

³⁹ עין איה ברכות ב פרק שביעי מד.

⁴⁰ ראה ICL חוקת פולין בהקדמה שיש ארבעה ערכים יסודיים במדינה: אמת, צדק, טוב ויופי.

⁴¹ ראה ICL חוקת איטליה 9 (2); וראה שם חוקת ברזיל 24 (0) VII.

רפד. איכות הסביבה

כותב הרמב"ם: "כי ממטרות התורה הזו, כפי שהודעתך, הטהרה וההתרחקות מן הלכלוכים והטנופים ושלא יהא האדם כבהמות".¹

טיפוח הסביבה של כל אחד ואחד

הגיינה אישית כותב המאירי: "ראוי לאדם להזהר שיהא נקי הדעת בכל ענינו ואל ישקף עצמו בדברים המלוכלכים והנמאסים וישתדל במיני הנקיות".² כותב הפלא יועץ: "בכלל מדת הנקיות, שיהא נקי מכל רבב ומכל לכלוך ויהיו בגדיו נקיים ומגהצים ולא יראה החוצה בבגדים מלוכלכים כאחד הריקים".³

מגורים כותב הרמב"ם: "ואלו היינו מגדלים חזירים למזון היו נעשים השווקים ואף הבתים מטונפים יותר מבית הכסא".⁴ כותב הקיצור שלחן ערוך: "לעולם ישתדל אדם לדור במקום שהאוויר זך ונקי, במקום גבוה ובנין רחב".⁵

פוסק השו"ע: "חנות שבחצר יכולים השכנים למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולים לישן מקול הנכנסים והיוצאים".⁶ פוסק הפתחי חושן: "כלב מנבח, אפילו בבית, מפריע למנוחת השכנים, והוא בכלל נזקי שכנים, וע"כ יש להזהר ולהחזיקו באופן שלא ינבח בלילה או בשעה שדרך בני אדם לנוח".⁷

פוסק השו"ע: "מי שעשה גורן בתוך שלו, או קבע בית הכסא או מלאכה שיש בה אבק ועפר וכיוצא בהם, צריך להרחיק כדי שלא יגיע העפר או ריח בית הכסא או האבק לחבירו...".⁸

רשות הרבים פוסק השו"ע: "אין מוציאין זיזין וגזוזטראות לרשות הרבים, אא"כ היו למעלה מגמל ורוכבו, והוא שלא יאפיל הדרך על גבי רשות הרבים".⁹

פוסק ערוך השלחן: "העושה מערות לרבים מרחץ בהם פניו ידיו ורגליו. היו ידיו ורגליו מלוכלכות בטיט ובצואה אסור. ובבור ובשיח בין כך ובין כך אסור".¹⁰ פוסק הרב זילברשטיין: "רשות הרבים היא, לפחות, כמו סלון הבית הפרטי שלו, וכמו שפשוט וברור לו שאין משליכים פסולת – ולו גם נייר אחד – ליד הכורסאות, כך באותה מידה לא יעלה על דעתו ללכלך את רשות הרבים".¹¹

¹ מו"נ ג מא, וראה שם ג לג. וראה בבלי פסחים קיא ב: "איסרא דעניותא נבל שמה", וראה ערוה"ש או"ח רמא ב.

² בית הבחירה שבת סב ב. וראה סעיף רעט.

³ פלא יועץ ערך נקיות. וראה רש"י קהלת ב כו: "ולשמוח בחלקו במאכל ובמשתה וכסות נקיה".

⁴ מו"נ ג מח.

⁵ קיצור שולחן ערוך לב כה.

⁶ חו"מ קנו ב. וראה שו"ע שם שהוא הדין בכל הנוגע לרעש של הפטיש והריחים. וראה רמ"א שם ואכמ"ל.

⁷ פתחי חושן ה ס"ק צח. וראה שו"ע חו"מ קנה לט בענין צפצוף של עורבים.

⁸ שו"ע חו"מ קנה לד. וראה פתחי חושן חלק ה יג יז – יט.

⁹ שו"ע חו"מ תיז ב.

¹⁰ ערוך השלחן חו"מ תיז י. וראה תוספתא בבא מציעא יא יד. הערת הרב נבנצל: "עי' עירובין ב': וכ"א. וביצה ל"ט".

¹¹ עלינו לשבח בראשית עמי תקכ. וראה פתחי חושן ה ח ס"ק צח, ושם ס"ק קא.

טיפוח הסביבה הציבורית

בית המקדש כותב הרמב"ם במורה: "וכיון שהמקום המקודש נשחטין בו זבחים רבים בכל יום... ציוה בו בהקטרת הקטרת פעמים בכל יום, בבקרו ובין הערבים, כדי לבשם ריחו וריח בגדי כל העובדים שם..."¹² פוסק הרמב"ם בהלכות קרבן פסח: "... כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת ורוחצין את העזרה בשבת"¹³ פוסק הרמב"ם בהלכות כלי המקדש: "כל בגד מבגדי כהונה שנעשו צואין אין מלבנין אותן ואין מכבסין אותן"¹⁴

בתי כנסת פוסק השלחן ערוך: "נוהגים בהם כבוד לכבדן ולרבצין"¹⁵ עוד פוסק: "הבונה כנגד חלון בית הכנסת, אין מספיק לו בהרחקת ד' אמות, לפי שהוא צריך אור גדול"¹⁶ פוסק הרמ"א בהלכות שליח ציבור: "וש"צ שהוא שוחט ובודק לא יתפלל בבגדים הצואין ומסריחין, ואם אינו רוצה להחליף בגדיו בשעת התפלה ולהתפלל מעבירין אותו"¹⁷

בתי ספר כותב קב הישר: "יראה שיהיה החדר אשר לומדים שם התינוקות נקי וטהור מכל לכלוך, ויקיים 'והיה מחניך קדוש', כי זה נקרא מחנה שכינה"¹⁸

מקואות כותב החזו"א: "... והרי אנו משתדלין על הנקיון וההידור כראוי לעושי מצוה"¹⁹

ירושלים הגמרא אומרת: "שוקי ירושלים עשויים להתכבד בכל יום"²⁰ הרמב"ם פוסק: "אין נוטעים בה גנות ופרדסים ואינה נזרעת ואינה נחרשת שמא תסרח"²¹ ומבאר הרדב"ז: "ויקוצו עולי רגלים וכל הבאים אליה"²² עוד תקנו חכמים: "אין עושין בה כבשונות מפני העשן"²³

ערים כותב הרמב"ם: "וכבר ידעת הקפדת התורה על ראיית הלכלוכים ואפילו במדבר במחנה, כל שכן בתוך הערים"²⁴ תקנו חכמים: "מרחיקים את הנבילות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמשים אמה"²⁵ מרחיקים כבשונות מן העיר משום העשן.²⁶

¹² מו"נ ג מה. וראה בבלי בכורות מא א ורש"י ד"ה מזוהם, שאסור להכניס לבית המקדש בהמות המדיפות ריח רע. וראה ספר החינוך צה: "... ועל כן ציונו לקבוע מקום שיהיה טהור ונקי בתכלית הנקיות". וראה שם קו רסה.

¹³ רמב"ם קרבן פסח א טז.

¹⁴ רמב"ם כלי המקדש ח ה.

¹⁵ שו"ע או"ח קנא ט.

¹⁶ שו"ע או"ח קנ ד. וראה אורח נאמן ג על אתר ס"ק יא.

¹⁷ שו"ע או"ח נג כה בהגה. וראה שו"ע או"ח עו, וראה גם שם קג. וראה עלינו לשבח ויקרא שו"ת קמב.

¹⁸ קב הישר פרק עב. על נקיון בפנימיה ראה שו"ת שלמת חיים שלה שלו.

¹⁹ חזו"א טהרות, ליקוטים להלכות מקואות ג ה.

²⁰ בבלי פסחים ז א. וראה ילקוט שמעוני שמות קפב: "כנים מפני מה הביא עליהם וגו'".

²¹ רמב"ם בית הבחירה ז יד. וראה בבלי שבת סג א: "עצי ירושלים של קינמון היו... ריחן נודף בכל ארץ ישראל".

²² שו"ת רדב"ז בתרלג.

²³ רמב"ם בית הבחירה ז יד.

²⁴ מו"נ ג מה.

²⁵ רמב"ם שכנים י ג. וראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ רסז. וראה רלב"ג דברים כא כב. על טעם המצוה לקבור מתים: "מפני העיפוש שיתחדש אז במקום ההוא, אם תשאר שם הנבלה".

²⁶ טור חו"מ קנה כט. וראה שו"ת הריב"ש תנו, שיש למנוע עשן גם מחמת שהוא מלכלך את הקירות.

מחנות צבא פסוקים מפורשים בתורה: "ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ. ויתד תהיה לך על אזנך והיה בשבתך חוץ וחפרת בה ושבת וכסית את צאתך".²⁷

חובת ההקפדה על איכות הסביבה ברשות הרבים תלויה במדה רבה ביחס הציבור לנושא זה. כותב הרב יוסף חיים: "במתא מחסיא היו מתנהגים בנקיות המקום, הן בחזריהם הן בחצרותיהם הן ברחובות העיר, שמדקדקים מאד שיהיה המקום נקי וטהור, אבל בפומבדיתא לא היו מדקדקים בזה, ואין מקפידים על נקיות כלל...".²⁸ כותב המאירי: "מי שעשה ארובה בגגו לצאת דרך בה עשן הבית, והעשן יוצא, ורוח מצויה באה ודוחתו לתוך ביתו או חלונו של חברו וממלאתו עשן - נסתפקו בו גדולי קדמונינו בנרבונה, ומכל מקום נטו לומר, שכל כיוצא בזה, אין בידם למחות ולכופו לסתום ארובתו. שאם לא כן, מה תקנתו של זה?"²⁹

חובת ההקפדה על איכות הסביבה תלויה גם במשמעות הכלכלית שלה. הרשד"ם מתיר להשאיר חביות צבע ליד הבית למרות שריחם מפריע לדיירים בסביבה, ונימוקו עמו: "... דדבר זה רוב פרנסתנו תלויה בו ואי אפשר בלאו הכי ואי אתה בא לסלקן לא שבקת חיי לכל בריה".³⁰

על בתי הדין לאכוף את קיום ההוראות הנוגעות לאיכות הסביבה.³¹ על הפרנסים לקדם את איכות הסביבה. בקראקא תקנו: "... גם בעלי זמר לא ישמעו קולם ברחובות בלילה וגם שלא לעשות צעקות וצוות הן בעלי בתים הן בחורים ברחובות".³² בפאדוואה החליטו: "למנות איש אחד אשר יהיה לו הכח והממשלה להחזיק רחובות הגיטו נקיים מכל אשפה ורפש וטיט... וינקו הרחובות בכל שבוע...".³³ בטיקטין החליטו: "... ופשיטא שאינו ראוי להשליך אשפות ולשפוך שום שופכים ברשות הרבים בקרקע השייך להקהל יצ"ו".³⁴ יש לפרנסים סמכות להחמיר בהענשה בעת הצורך. חכמים תקנו: "לא יוצא אדם תבנו וקשו לרשות הרבים, כדי שיידושו ויעשו לו זבל. ואם הוציאו קנסוהו חכמים שיהיו כהפקר...".³⁵

מלבד התקנות המיועדות לירושלים³⁶ תקפות ההוראות הנוגעות לאיכות הסביבה גם כיום.³⁷ מייסדי פתח תקוה קבעו בתקנות היסוד: "... על הדריס לנטוע כל אחד ואחד לפני ביתו אילני

²⁷ דברים כג יג - יד. וראה ספר החינוך תקסו תקסז.

²⁸ בניהו הוריות יב א. וראה שו"ע הרב נזקי ממון יז. וראה נדרים פא א "שלחו מתם הזהרו בערבוביאתא...".

²⁹ בית הבחירה בבא בתרא כג א.

³⁰ שו"ת מהרשד"ם חו"מ תסב. שו"ת חת"ס חו"מ צב מתיר לעשות בית מרוח בקומה השניה, למרות הרעש. וראה פנקס הקהילה היהודית הפורטוגזית בתוניס סימן יז משנת תקנ"ג עמ' 66 - 70. וראה תוספתא כפשוטה סוטה עמ' 748 הערה 38, שהיתה עיר באיטליה שלא הרשתה לאומנים העושים רעש להיות בעיר, אך חז"ל לא גזרו גזירה כזו אפילו בירושלים.

³¹ ראה לדוגמא, תשב"ץ ד חוט המשולש א נו (ג).

³² קדמוניות מפנקסאות ישנים עמ' 14, תקנה בקראקא משנת שני"ה.

³³ פנקס ועד ק"ק פאדוואה ב רעט, החלטה משנת שעי"ב לפ"ק; וראה פנקס קהילת רומא החלטה 619 משנת התי"ב; פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' רמג החלטה משנת תקל"ט לפ"ק.

³⁴ פנקס קהל טיקטין 451 תקנה משנת תפ"ב לפ"ק.

³⁵ רמב"ם נזקי ממון יג יד

פירות או אילני סרק הנותנים ריח טוב ומצרפים את האויר...³⁸ במאה שערים תקנו: "והיה מחנך קדושי' זו מצות עשה בתורה, ע"כ מחויבים כל החברים והיושבים בחברתנו 'מאה שערים' ת"ו להזהר בנקיון המקום כאו"א הן ברשותו והן ברה"ר שלפני חצירו..."³⁹.

לדעת הרש"ז אויערבאך, בימות המשיח יהיה תוקף לתקנות הנוגעות לירושלים.⁴⁰

*

מומחים לאיכות הסביבה סוברים, שבשל צפיפות האוכלוסיה העולמית ההולכת וגדילה, ובשל התפתחות התעשייה מוטלת כיום חובה, יותר מבעבר, לפעול למניעת מפגעים. במיוחד יש לעמוד על המשמר בכל הקשור למניעת זיהום אויר, זיהום מקורות מים וזיהום רדיואקטיבי. סילוק פסולות בחברות מתועשות נחשב כאחת הסכנות הגדולות המאיימות על תושבי כדור הארץ.⁴¹ ועדה משפטית שליד האו"ם מציעה לקבוע שזיהום מסיבי של האטמוספירה או של הים יחשב כפשע על פי המשפט הבינלאומי.⁴²

במדינות אחדות קיימת הוראה חוקתית הקובעת שיש להקפיד על איכות הסביבה.⁴³ באחת המדינות קיימת הוראה חוקתית הקובעת שיש להנהיג מדיניות אנרגיה שאינה פוגעת באיכות הסביבה.⁴⁴ באחרת קיימת הוראה חוקתית לגבי פנוי פסולת מסוגים שונים ואי הכנסת פסולת למדינה.⁴⁵ בכמה מדינות קובעת החוקה שבשל טעמים של איכות הסביבה ניתן להגביל את חופש הפעילות הכלכלית.⁴⁶

³⁶ עיר הקדש והמקדש ג א ז.

³⁷ ראה ספר החינוך מצוות תקסו תקסז. וראה הצבא כהלכה פרק י. הפוסקים בדורנו דנים בשאלות הלכתיות רבות הנוגעות לאיכות הסביבה. ראה מאמרו של הרב זילברשטיין, "מפגעי רעש", צהר טו עמ' תב – תה; פתחי חושן ה יג יא; פתחי חושן ד טו ס"ק ג. וראה פתחי חושן ה א ס"ק א שיש לשמור על נקיון הקירות ברה"ר. בהצעת החוקה של ד"ר כהן לא נאמר מאומה על אודות איכות הסביבה.

³⁸ כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל ג עמ' 339. וראה ספר התקנות למאה שערים ג, מגנזי ירושלים עמ' יא.

³⁹ ספר התקנות למאה שערים, שנת תרמ"ט ו ב.

⁴⁰ ראה הליכות שלמה ב מועדים פרק עשירי ארחות הלכה 63, שפשיטא לו שהאיסור לטעת אילנות יהא תקף גם בימות המשיח. וראה שם: "ונשאל רבנו בענין זה דהא תנן (מע"ש פ"ג מ"ז) אילן שעיקרו בפנים [ירושלים] ונפו נוטה לחוף וכו', והיכי משכחת לה, והשיב דצ"ל דלא אמרו אלא גנות ופרדסים אבל אילן יחיד שרי". הערת הרב נבנצל: "ראיתו אולי יש לדחות, דמייירי בזמן שיד עכו"ם תקיפה".

⁴¹ The Wealth and Poverty of Nations הקדמה עמ' XX.

⁴² ראה http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1243.pdf עמ' 239. וראה International Law עמ' 720. על המשפט הבינלאומי הנוגע לסביבה ראה שם עמ' 753 – 809.

⁴³ ראה ICL חוקת בלגיה 23 4, וראה שם שזה חלק מהזכות לכבוד. וראה ICL חוקת הולנד 21; חוקת שוויצריה 24 7.

⁴⁴ ראה ICL חוקת שוויצריה 24 8.

⁴⁵ ראה ICL חוקת פאראגוואי 8 (2).

⁴⁶ ראה ICL חוקת רומניה 134 e). וראה חידוש הציונות עמ' 123 שלדעתו אין להגביל את העליה לארץ ישראל משיקולים של איכות הסביבה.

רפה. בעלי חיים

במדינות רבות הולכת וגוברת מודעות הציבור לצער בעלי חיים ולשמירה על מינים ביולוגים מפני הכחדה.¹ קיימות תנועות חברתיות הפועלות למען השואות זכויות בעלי חיים לאלו של בני אדם.²

מדינות אחדות קובעות בחוקתן חובת הגנה על בעלי חיים.³

*

כותב ספר החינוך: "וכבר דברו חכמים הרבה באיסור צער בעלי חיים... אם הוא אסור דאוריתא, והעלו לפי הדומה שאסור מדאוריתא".⁴ זו מדת הבורא. הילקוט אומר: "עמד אדם בספינה ועמו בהמה וכלים עמדה רוח סערה בים משליכין הבהמה והכלים ומצילין את האדם, אבל האלקים הכל שוין לפניו, שנאמר 'ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה'".⁵

כותב הראי"ה קוק: "לא רק חסידות ונדבה היא חובת דאגתו על בעלי החיים כי אם חובת יושר וצדק ומשפט, כי לא לבד מטעם מדת הרחמים צריך האדם שלא לעשוק את בעלי החיים, כי אם מצד מדת המשפט של הכרת טובה, שעל ידם הוא משיג את צרכיו המוכרחים".⁶

באופן מיוחד מצווה כל אחד לדאוג לבעלי החיים שבבעלותו.⁷

חובת הדאגה לבעלי חיים באה לידי בטוי בדרכים הבאות

המתנה רק לצורך נעים זמירות ישראל אומר: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", ומבאר הרד"ק: "אפילו למיני החיות והבהמות והעופות הוא טוב ומרחם, וכן ראוי לאדם ללכת בדרכיו אלה ואין לו לאדם להשחית החיים, כי אם לצורך או להשמר מנזקיהם".⁸ כותב החינוך: "כי השם לא התיר לבני אדם בשר בעלי חיים רק לכפרה או לצרכי בני אדם... אבל להמיתם מבלי שום תועלת כלל יש בדבר השחיתה ונקרא שופך דם... מאחר שלא התירו הכתוב

¹ ראה הקדמת הצהרת הלסינקי, אנציקלופדיה הלכתית רפואית ד, נספח לערך נסויים רפואיים בבני אדם עמ' 520.

² ראה EB (2008), ethics, 20th-century Western ethics, Applied ethics, Animals.

³ ראה ICL חוקת שויצריה 80; שם חוקת סלובניה 72 (4); שם חוקת ברזיל 225 (1) VII.

⁴ ספר החינוך מצוה תנא. זו דעת רוב הפוסקים ראה צער בעלי חיים בהלכה ובאגדה א.

⁵ ילקוט שמעוני תהלים רמז תתנח. וראה סוף ספר יונה. וראה בבלי סנהדרין נה א: "בעלי חיים קאמרין דחס רחמנא עליהו".

⁶ עולת ראייה א עמ' שנד. וראה עין איה ברכות ב פרק ששי כו. וראה עולת ראייה א עמ' לו: "בעצם יש אחדות פנימית ושרשית בנפש כל חי, והנפש הכוללת, נפש החיים, מקפת היא את נפש האדם ונפש הבהמה". וראה חזון הצמחונות והשלום; לנבוכי הדור פרק י.

⁷ ראה הרחב דבר על העמק דבר דברים כב ד. וראה הערה 28.

⁸ רד"ק תהילים קמה ט. ראה מכילתא על שמות יב כט שאפילו בהמות אינן נענשות בדיני שמים ללא סיבה: "וכי בהמה מה חטאת אלא שלא יאמרו המצרים יראתנו הביאה עלינו את הפרענות". וראה מפני הרב עמ' נד ד"ה והלכת בדרכיו, ביאור נפלא של טענת אנשי נינוה כלפי הקב"ה.

לשפכו ללא תועלת".⁹ כותב הפלא יועץ: "ובזהר הקדוש איתא דאפילו חויה (נחש) לא מבעי ליה לבר נש למקטלה".¹⁰

פוסק הנודע ביהודה: "ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב... ואיך ימית איש ישראלי בידם בעלי חיים בלי שום צורך רק לגמור חמדת זמנו להתעסק בצידה?"¹¹ כותב השמש צדקה: "לבני ישראל רחמנים בני רחמנים חובה כפולה ומכופלת עליהם להתעסק בישובו של עולם ולא בהשחתת הנבראים דרך שחוק והתול".¹² פוסק הרב שבתי מלויקו: "ועוד דכיון דאומות העולם עא"א רגילים בזה ודרכם לצוד ציד חיה או עוף בכלי זיין על ידי שחוק וטיוול בכי הא הכתוב צווח ואומר 'ובחוקותיהם אל תלכו'... סוף דבר אינני מוצא פתח לזכות והמקל בזה... נותן יד לפושעים איקרי שכבר ישראל קדושים נהגו בו איסור ומדינא נמי אסור".¹³ פוסק הרב עובדיה יוסף: "הנה אין ספק כי עצם ענין מלחמת השוורים הוא בניגוד גמור לרוח תורתנו הקדושה... חלילה ללכת למקומות שמשותעשים במעשה אכזריות על בעלי חיים והגורמים להטביע באדם מדה רעה ומושחת של אכזריות...".¹⁴

עם זאת, פוסק הפתחי חושן: "צריך להרחיק דברים הגורמים עיפוש וכתוצאה מכך מתהווים יתושים ופרעושים וכיוצא בזה שהם דברים המזיקים אף למי שאינו איסטניס".¹⁵

צער בעלי חיים רק לצורך כותב המסילת ישרים: "ואמרו עוד: 'ונתן לך רחמים ורחמך'. כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים... ובכלל הענין הזה שלא לצער לשום בריה אפילו בעלי חיים ולרחם ולחוס עליהם, וכן הוא אומר: 'יודע צדיק נפש בהמתו'".¹⁶ הפלא יועץ כותב: "ישמע חכם ויוסיף לקח... שלא לגדל אפרוחים כלל, כי לא יוכל לעמד על המשמר שלא יהיה להם צער, ועל הרוב אין מצליחים, שרובן מתים מחמת נפילה או יהיו מאכל לחתולים ועכברים וכדומה...".¹⁷ כותב המשך חכמה כותב: "כי תועבת ה' אלקיך כל עושה אלה כל עושה עולי קאי על כללות הפרשה... וכן החוסס שור בדישו המצער".¹⁸ המשנה הלכות פוסק: "הקפידה תורה עלינו שלא לצער בהמות, לא רק זאת צער גופני אלא אפילו צער נפשי אף שאין להם לבהמות דעת מכל מקום צער טבעי אית להו...".¹⁹

פוסק הרב וויינברג: "... מותר לצער בעלי חיים לתועלת חכמת הרפואה. ולא עוד, אלא שלפי דעתי אין כאן גם מידת חסידות, שמידת חסידות היא במקום שנוגע רק לעצמו ורשאי אדם

⁹ ספר החינוך קפו. וראה שו"ת עבודת הגרשוני יג.

¹⁰ פלא יועץ ערך רחמנות. וראה ערך בעלי חיים.

¹¹ שו"ת נודע ביהודה מה"ת יו"ד י. וראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית כה לד: "כן יעשו השרים והמלכים, בוחרים בציד מכל מאכל".

¹² שו"ת שמש צדקה יו"ד נו.

¹³ פחד יצחק ערך צידה אסורה.

¹⁴ שו"ת יחווה דעת ג סו. וראה ד"ר אברהם שטיינברג, "צער בעלי חיים לאור ההלכה", אסיא א הוצאת ראובן מס ירושלים תשמ"ב עמ' 263 - 269.

¹⁵ פתחי חושן ה יג ס"ק ל.

¹⁶ מסילת ישרים פרק יט.

¹⁷ פלא יועץ ערך בעלי חיים.

¹⁸ משך חכמה דברים כה טו.

¹⁹ שו"ת משנה הלכות ד רלט.

להחמיר על עצמו, אבל לא במקום שנוגע לאחרים, כי מאי חזית דצער בעלי חיים עדיף טפי מצער החולים, שאולי יוכל לעזור להם?²⁰

צער רק במדה סבירה²¹ הרמב"ם כותב: "כן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד".²² כותב הראי"ה קוק: "אין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות, שהרדיה האמורה בתורה, 'ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ, איננה מכוונת לרדיה של מושל עריץ, המתעמר בעמו ובעבדיו, רק להפקת חפצו הפרטי ושרירות לבו. חלילה לחוק עבדות מכוער כזה, שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של ה', הטוב לכל, ורחמיו על כל מעשיו, שאמר 'עולם חסד יבנה'".²³

כותב ספר חסידים: "כלב שאינו נושך אם יכנס בבית אם חפץ יהודי לגרשו יגרשנו בשבת קטן אבל לא יזרוק עליו מים רותחים או להכותו במקל גדול או לדחות אותו בדלת או לעוורו לא יתכן".²⁴ פוסק הקיצור שלחן ערוך: "סוסים המושכים בעגלה והגיעו למקום מקולקל או להר גבוה, ואין יכולין למשוך בלי עזר, מצוה לעזור... משום צער בעלי חיים, שלא יכה אותם הנכרי מכה רבה למשוך יותר מאשר בכחם".²⁵

פוסק הרב וולדינברג: "מותר לעשות המחקר בעינים של בעלי חיים וכן להמיתם לאחר מכן למטרת שימוש באיבחון בני אדם, אלא דמהיות טוב יש לסדר את הדבר בצורה של הרדמת המקום וכדומה באופן שהבעל חי לא ירגיש צער".²⁶

דאגה למזונם פוסק מפורש בתורה: "לא תחסום שור בדישו", ופוסק השו"ע: "כל המונע הבהמה מלאכול בשעת מלאכה לוקה".²⁷

המגן אברהם פוסק שאסור לאדם לאכול לפני שהאכיל את בהמתו.²⁸

הרב הורוויץ מסיק מהגמרא במסכת שבת: "גדול צער בעלי חיים מכבוד הבריות".²⁹

²⁰ שו"ת שרידי אש ב צא.

²¹ על איסור אכזריות מציין הגר"א להא דרבי שנענש על מה שאמר לעגל שיצא לשחיטה. וראה שו"ת אגרות משה אבהע"ז ד צב: "מ"מ אסור לצער את הבהמה להאכילה דברים שאין לה הנאה מהן שהיא מצטערת באכילה, וגם הם נחלות מזה וסובלין יסורין מהחוליי". וראה שו"ת מנחת יצחק ו קמה בעיקר בסוף; שו"ת שבט הלוי ב ז.

²² מו"נ ג מח ומובא בפירוש הרמב"ן על התורה דברים כב ו.

²³ חזון הצמחונות והשלום אפיקים בנגב ב.

²⁴ ספר חסידים (מרג.) תרע. וראה חשוקי חמד בבא מציעא עמ' קס – קסא, שאין להרוג בעלי חיים המזיקים אם ניתן למנוע את הנזק מבלי להורגם.

²⁵ קיצור שולחן ערוך קצא ב. וראה חכם לב יקח מצוות עמוד קב הערה, שלא ראוי לקנות צפורי שיר מנכרי שמנקר את עיניהן כדי שיטיבו לשיר.

²⁶ שו"ת ציץ אלעזר יד סח. וראה שו"ת מערכי לב קו; שו"ת שרידי אש ג ז; הרב אברהם מייזלס, "נסויים בבעלי חיים לצרכי מחקר", תחומין יד עמ' 366 – 371; חשוקי חמד עבודה זרה עמ' רסב.

²⁷ שו"ע חו"מ שלח ב.

²⁸ מג"א שו"ע או"ח קסז ס"ק יח בשם ספר חסידים. וראה רמב"ם עבדים ט ח וכן עינים למשפט ברכות מ א. וראה משך חכמה בראשית ז א.

²⁹ הגהות וחדושים מאת הרב אלעזר משה הלוי הורוביץ, בבלי שבת ל ב. וראה לקט יושר א עמוד קמ: "שצריך ליתן לבהמתו לאכול ביום הכפורים כל צרכה". וראה שו"ת משנה הלכות ו רטז, שהדברים אמורים גם לגבי דגים שבאקווריום.

הירושלמי אומר: "לא יקח אדם בהמה ועוף אלא אם כן התקין להם מזונות".³⁰
 כותב התפארת שלמה: "ורק בזכות שרחמנו על העוף והבהמה והחיה, אשר כל ימי המבול עסקנו
 בצרכם, להספיק לכל אחד ואחד בזמנו, ובזכות זה רחם ה' עלינו".³¹
מניעת צער מבעלי חיים פוסק הקיצור שלחן ערוך: "אדרבא חייב להציל כל בעל חי מצער
 אפילו של הפקר ואפילו של נכרי".³² כותב הרב שמשון רפאל הירש: "שים לבך אל רגשי בעלי
 החיים ולרחשי יצרם".³³ מצוה להמית בעל חיים המתייסר ביסורים.³⁴
 גדול עונשו של מי שמצער בעלי חיים ללא הצדקה. כותב ספר חסידים: "ואף אם יעשה צער על
 חנם לבהמה, כגון שמשים עליה משאוי יותר מאשר יכולה לשאת, ואינה יכולה ללכת ומכה
 אותה, עתיד ליתן את הדין, שהרי צער בע"ח דאורייתא...".³⁵
 יש למנוע צער בעלי חיים רק במסגרת התורה והחוקים. פוסק הרב עוזיאל: "לא התירו לישראל
 לעבור אפילו אסור דרבנן משום צער בע"ח".³⁶

אין תקנה ציבורית הנוגעת לצער בעלי חיים.³⁷

בית דין אינו מעניש את מי שמצער בעלי חיים או את מי שמונע אותם מלאכול אולם הוא מעניש
 את החוסם אותם בשעת מלאכתם.³⁸

אין הוראה לפרנסים בענין צער בעלי חיים, אך ראוי להם להחזיר בקרב הציבור את המודעות
 לכך. השו"ע הפוסק: "מי ששחט פעם הראשון מברך שהחינו על הכיסוי אבל לא על השחיטה
 דמזיק לבריה".³⁹ פוסק הרמ"א: "המנהג לומר למי שלובש בגד חדש תבלה ותתחדש. ויש מי
 שכתב שאין לומר כן על מנעלים או בגדים הנעשים מעורות של בהמה, דאם כן היו צריכים
 להמית בהמה אחת תחילה שיחדש ממנה בגד אחר, וכתב: 'ורחמיו על כל מעשיו'".⁴⁰

³⁰ ירושלמי כתובות ד ח.

³¹ תפארת שלמה פרשת נח ד"ה כי.

³² קצור שלחן ערוך קצא א – ב, וראה קונטרס חקרי הלכות והליכות שכנים א שאלה לה. וראה חשוקי חמד
 בבא קמא עמ' קעה – קעו. וראה הערה 37.

³³ אגרות צפון אגרת יא.

³⁴ ראה שו"ת ושב ורפא ג רנז.

³⁵ ספר חסידים (מרג). תרסו. וראה סימנים תרסז תרסח.

³⁶ שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן כ. העיר הרב נבנצל: "צ"ע שבת קכ"ח: וכדלקמן".

³⁷ ראה ועלהו לא יבול ב עמ' קסז, שאין הוראה הלכתית להיות חבר באגודה צער בעלי חיים, ואם יש לבעלי
 חיים צער מצד עצמם אין מצוה לעזור להם. העיר הרב נבנצל: "עיינן לעיל [מש"כ בשם הקיצור שלחן ערוך].
 גם צ"ע מבהמה שנפלה לאמת המים ועוד".

³⁸ ראה הערה 27.

³⁹ שו"ע יו"ד כח ב בהגה. וראה דרכי תשובה שם ס"ק כד.

⁴⁰ שו"ע או"ח רכג ו. וראה נשמת אברהם ב כח ס"ק ב. וראה חשוקי חמד שבת עמ' שעח - שעט, שאין לברך
 ברכת שהחינו בשעה שקונים מלכודת ליתושים ועכברים.

על הפרנסים לטפח מנהגים הממעטים צער בעלי חיים. פוסק השו"ע: "כל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים לית ביה משום איסור צער בעלי חיים ולכן מותר למרוט נוצות מאוזות חיות וליכא למיחש משום צער בעלי חיים ומכל מקום העולם נמנעים דהוי אכזריות".⁴¹

בשעה שהם מתקנים תקנה חדשה, על הפרנסים לשקול היטב ולודא שהיא לא פוגעת שלא כדין בבעלי חיים. זו מדת התורה. כותב המאירי: "וכן לא ירבה לו סוסים אלא בכדי מרכבתו... אלא שכדי מרכבתו בריוח מותר... כלומר שמנהיג סוס אחד עם סוסו שכשיתבטל האחד ירכב על השני והאחד ינוח עד שלא יהא לו צער ברכיבתו...".⁴²

זו מדת חכמים. כותב הראי"ה קוק: "מצינו פעמים רבות שהתירו שבות משום צער בעלי חיים".⁴³

לצער בעלי חיים משקל רב בפסיקה ובהוראה. במקום שיש ספק כיצד להבין את מצוות התורה יש להניח שהתורה התכוונה לחוס על בעלי חיים.⁴⁴

בימינו תקפות כל ההוראות הנוגעות לצער בעלי חיים.⁴⁵

כותב הראי"ה קוק בסידורו עולת ראי"ה: "לעתיד לבא שפע הדעת יתפשט ויחדר אפילו בבעלי החיים, 'לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה'...' וההקרבה שתהיה אז של מנחה, מהצומח, תערב לה' כימי עולם וכשנים קדמוניות".⁴⁶ כותב הראי"ה קוק בחזון הצמחונות והשלום: "ובקול דממה דקה אומרת חכמת ישראל, הקבלה, מדרגת החי דלעתיד לבוא תהיה כבחירת המדבר דעכשו על ידי עליית העולמות".⁴⁷

⁴¹ שו"ע אבהע"ז ה יד בהגה.

⁴² בית הבחירה סנהדרין כא א.

⁴³ שו"ת אורח משפט נה. וראה שו"ע או"ח שה יט – כ; מ"ב שם ס"ק עא; שו"ת הר צבי או"ח א רה.

⁴⁴ ראה שו"ת חתם סופר או"ח ק שדן בשאלה אם יש מצוה לשלח האם כאשר המשלח אינו רוצה בבנים.

⁴⁵ בהצעת חוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 5 – 16, לא נאמר מאומה על אודות היחס לבעלי חיים.

⁴⁶ סידור עולת ראי"ה א עמ' רצב. הערת הרב נבנצל: "אנחנו מתפללים שנעשה ביום השבת שני כבשים וכו' ומצפים לקרבן פסח ועבודת יוה"כ וכו'". לתשובה לטענה זו ראה לנבוכי הדור פרק י.

⁴⁷ חזון הצמחונות והשלום אפיקים בנגב פרק לב.

רפו. שימור הסביבה

פסוק מפורש בתורה: "ויקח ה' אלקים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה"¹, ואומר המדרש: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי - בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך"². כותב הרב יעקב סקילי: "אתה כוננת מישרים, אתה רצית שיתכונן ויתקיים כל ישר וכל דבר שהוא מתוקן ומוכן לתועלת הבריות שלא ישחת ויפסד אלא ישאר ליהנות בני אדם"³. כותב הרש"ר הירש: "כבד כל יצור אשר עמד ומסביבך כיציר ה'... כדן האדם כן דין כל נמצא מן הנמצאים שלמטה ממך; למן האדמה הנושאת הכל, עד עולם הצמח והחיי"⁴. כותב הראי"ה קוק: "כי לפקח על עניני גוי גדול וקדוש... צריך פקוח חומרי ופקוח רוחני. כל הדברים המכשירים לישוב העולם כפי הנהגת ממלכה, לצורך שעה ולצורך דורות..."⁵.

שימור הסביבה מוטל על כל אחד ואחד

בל תשחית פסוק מפורש בתורה: "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן"⁶, ופוסק הרמב"ם: "כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה... ולא האילנות בלבד אלא כל המשבר כלים וקורע בגדים והורס בנין וסותם מעין ומאבד מאכלות דרך השחתה עובר בלא תשחית"⁷. כותב הרמ"ק: "עוד צריך להיות רחמיו פרוסים על כל הנדכאים, לא יבזם ולא יאבדם שהרי החכמה העליונה היא פרוסה על כל הנבראים: דומים וצומח וחי ומדבר... ולא יעקור הצומח אלא לצורך, ולא ימית הבעל חי אלא לצורך"⁸.

איסור בל תשחית הוא גם בחפצי הפקר.⁹ אומרת הגמרא: "כאן שנה רבי: לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם"¹⁰. שנינו: "ואל תהי מפליג לכל דבר", וכותב המחזור ויטרי: "ולי נראה... אל יהא שום חפץ ושום דבר ושום כלי תשמיש קל בעיניך להניחו במקום התורפה והפקר והוא אובד והולך"¹¹. החזו"א פוסק: "... דין שביעית שאין בהן כלל מצוה באכילתן... אין איסור להניחן שירקבו מעצמן, ואם יש עניים שאפשר לפרנסן בהם חייב מדין צדקה"¹².

¹ בראשית ב טו. וראה פרופ' רקובר, הגנת הסביבה; א"ת ערך הרחקת נוקין וערך בל תשחית.

² קה"ר פרשה ז על פסוק יג.

³ תורת המנחה, פרשת שופטים דרשה ע.

⁴ אגרות צפון פרק יא.

⁵ אוצרות הראי"ה ב עמ' 180.

⁶ דברים כ יט.

⁷ רמב"ם מלכים ו ח - י. וראה הלכות שמירת גוף ונפש ובל תשחית יד; חשוקי חמד שבת עמ' רלד - רלה.

⁸ תומר דבורה ג. וראה תנחומא וירא יד: "... ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקב"ה חפץ להונות בריה שלא יכלימוה". מדרש זה מובא ברש"י בראשית ג ז.

⁹ ראה שו"ע הרב שמירת גוף ונפש ובל תשחית יד; תשובת מהרי"א (אסאד) א יו"ד קסד; שו"ת משנה הלכות תניינא ב תלג.

¹⁰ בבלי יבמות יא ב. וראה שערי תשובה ג פב; העמק דבר בראשית כד כ; מ"ב שו"ע או"ח טו ס"ק ג.

¹¹ מחזור ויטרי על המשנה אבות ריש פרק ד.

¹² חזו"א שביעית יד י ד"ה ולמדנו.

אומרת הגמרא: "בשביל ארבעה דברים מאורות לוקין... ועל קוצצי אילנות טובות", ומבאר רש"י: "ואפילו הן שלהן, שמשחיתין הן, ונראין כבועטין בהקב"ה ובברכתו שמשפיע טובו".¹³

מניעת השחתה כותב החינוך: "וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה... יצר עליהם בכל אבדן והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר מהשחתה בכל כוחם".¹⁴

שימור המין פסוק מפורש בתורה: "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך", וכותב הרמב"ן: "שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המין אף על פי שהתיר השחיטה במין ההוא".¹⁵

זהירות מניצול יתר של משאבים ראוי לכל אחד שלא לנהוג בממונו באופן בזבזני.¹⁶ בין השאר ראוי לו לאדם שלא ללבוש בגדים יקרים שמתבלים מהר¹⁷ ושלא להרבות באכילת מאכלים יקרים.¹⁸ זו מדת התורה. כותב הרמב"ם: "... כל המצוות אשר מנינום בהלכות שמיטה ויובל... וכדי שירבה יבול האדמה ותתחזק בהברתה".¹⁹

בית דין מעניש את העובר על כל תשחית בעונש מלקות.²⁰

על תפקיד הפרנסים בתחום שימור הסביבה²¹ כותב החוקת עולם: "יש לנו לעשות חוקים ומשפטים לשמור על אוצרות הארץ כדי שכל יושבי הארץ יהנו מהם".²² זו מדת חכמים. פוסק הרמב"ם: "אסרו חכמים לגדל בהמה דקה וחיה דקה בארץ ישראל במקום השדות והכרמים אלא ביערים ובמדברות שבארץ ישראל...".²³

כיום תקפות ההוראות הנוגעות לשימור הסביבה.²⁴

¹³ רש"י בבלי סוכה כט א ד"ה ועל קוצצי אילנות טובים.

¹⁴ ספר החינוך תקכט. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ב קעד; שו"ת משנה הלכות תניינא טו סד.

¹⁵ פירוש הרמב"ן על התורה דברים כב ו-ז. וראה בבלי סנהדרין קח ב: "אם פוגע בי שר חמה או שר צנה לא נמצא עולם חסר בריה אחת?". וראה יל"ש תהלים תתנה; מו"נ ג יז; רבינו בחיי דברים כב ז; ספר החינוך קסט; חידו"א חולין קכז א ד"ה יש לך בריות גדולות בים. וראה העמק דבר בראשית ג א: "דכל מין מכל הנברא אפי' צומח יש לו מזל והוא מלאך הממונה על זה המין לשמרו ולגדלו שלא יהא נפסק מן העולם".

¹⁶ וראה והערב נא ב עמ' 507: "נראה פשוט מסברא, שאין לגרום להכחדת המין, משום שזה נגד רצון הבורא". ראה אהבת חסד חלק שני פרק עשרים ה. וראה סידור בית יעקב הנהגת דרך ארץ ומשא ומתן לד, דף קיא א: "ישגיח אדם על נכסיו כליו וקניניו שיהיו שמורים מכל הפסד וקלקול". ראה בבלי חולין קה א: "אמר שמואל... אבא הוה סייר נכסיה תרי זמני ביומא". וראה העמק דבר בראשית יב ה.

¹⁷ ראה רש"י בבלי בבא מציעא כט ב ד"ה ורוצה לאבדן. וראה בבלי שבת קמ ב.

¹⁸ ראה בבלי חולין פד א.

¹⁹ מו"נ ג לט.

²⁰ ראה ספר החינוך תקכט.

²¹ ראה בית הבחירה כתובות ח ב: "וכן הוא ראוי לכל פרנס ודבר העיר להקל ראש בעצמו... כדי שילמדו אחרים ממנו ולא יבא ממונם לידי בזבז".

²² חוקת עולם א עמ' 153. בענין הבעלות על אוצרות הארץ ראה סעיף ט הערה 10.

²³ רמב"ם נזקי ממון ה ב. וראה רש"י בבלי בבא קמא עט ב ד"ה אין מגדלין בהמה דקה בא"י.

²⁴ בהצעת חוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה ג, עמ' 5 - 16, שימור הסביבה אינו נזכר כלל. בנוסח מאוחר יותר של הצעת החוקה - ראה חוקת עולם א - סעיף 9 נאמר: "המדינה תחוק חוקים לשימורם ושימושם המשקי של הקרקע והמים להנאתם של כל יושבי הארץ".

יש פוסקים האוסרים גידול בהמה דקה בארץ ישראל בימינו²⁵ ויש המתירים.²⁶

*

בשל התפתחות התעשייה, הגידול העולמי באוכלוסיה והעליה ברמת החיים, הגורמים לניצול רב של משאבי הטבע השונים, ולפגיעה אפשרית בדורות הבאים, קיימת בימינו מודעות עמוקה שיש צורך לשמור על אוצרות הטבע. החלטת האיגוד הבינלאומי למען שימור הטבע ואוצרות הטבע קובעת: "השימוש האנושי בביוספרה ינוהל באופן שהיא תביא את התועלת הגדולה ביותר שניתן לקבל תוך כדי שמירה על הפוטנציאל שלה לספק את הצרכים והשאיפות של הדורות הבאים".²⁷ שימור הטבע ואוצרות הטבע כולל גם שמירה על מגוון בעלי החיים שעל פני כדור הארץ, הגנה על זנים העומדים בסכנת הכחדה ושיקומם.²⁸

כדי לשמר את אוצרות הטבע יש להשתמש בהן באופן מושכל.²⁹

בכמה מדינות קובעת החוקה כי שימור הטבע הוא אחד מערכי היסוד של המדינה.³⁰ באחרות קובעת החוקה שמוטל על הרשויות לשמור על הטבע,³¹ לפקח על כך שיעשה שימוש רציונלי באוצרות הטבע,³² וליצור שווי משקל בטבע, במיוחד בין יכולתו לחדש את עצמו ובין השימוש בו על ידי אדם.³³ כמה מדינות מדגישות בחוקתן כי משאבי הטבע שייכים למדינה או עומדים תחת פיקוחה.³⁴ באחרות קיימת הוראה חוקתית שלפיה ניתן למנוע פעילות כלכלית הפוגעת באיכות הסביבה או בשימורה.³⁵ חוקת סין קובעת שיש להגן על בעלי חיים וצמחים נדירים.³⁶

²⁵ ראה שו"ת יביע אומר ג חו"מ ז; שו"ת שבט הלוי ד רכז.

²⁶ ראה שו"ת ציץ אליעזר ז כד ג; הרב זלמן נחמיה גולדברג, "גידול בהמה דקה ביישוב מרוחק", תחומין יז עמ' 16 – 65. וראה סעיף עה הערה 33.

²⁷ ראה EB (2008), conservation, Introduction, ההחלטה התקבלה בשנת תשמ"מ. המונח ביוספרה מורכב משתי מילים: ביו - חיים, ספירה - סביבה, והכונה לכל סביבה שיש בה חיים כגון אטמוספירה, ימים, מדברות, קטבים וכו'. ראה גם הצהרת ריו (RIO DECLARATION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT) סעיף 3 שפיתוח המדינה צריך להעשות תמיד מתוך התחשבות בדרישות הפיתוח ואיכות הסביבה של ההווה ושל הדורות העתידים. וראה שם סעיף 15 על הצורך לנקוט באמצעי זהירות, גם אם אין הוכחה מדעית שפעילות מסוימת מסכנת את הסביבה או גורמת נזקים בלתי הפיכים.

²⁸ ראה EB (2008), conservation, Introduction.

²⁹ ראה EB (2008), conservation, Introduction. על שימור הסביבה בעת מלחמה ראה סעיף של הערות 15 50.

³⁰ ראה ICL 3 חוקת קרואטיה ששימור הטבע והסביבה האנושית נמנה בין ערכי היסוד של המדינה.

³¹ ראה ICL חוקת ארגנטינה 41 (2) שעל השלטונות לעשות למען שמירת המורשת הטבעית, הכוללת את מגוון החיים, ולפעול למען חינוך ולמען הפצת מידע בענייני הסביבה.

³² ראה ICL חוקת ארגנטינה 41 (2); שם חוקת צ'כיה 7; שם חוקת סין 9 (2).

³³ ראה ICL חוקת שוויצריה 73. וראה שם סעיפים 73 – 80, הוראות רבות הנוגעות לשימור הסביבה.

³⁴ ראה ICL חוקת סלובקיה 4, שהעושר הטבעי, המים התת קרקעיים, מעינות מרפא טבעיים, ומעברי מים יהיו בבעלות המדינה.

³⁵ ראה ICL חוקת רומניה 134 (e) שיש מקום להגביל כלכלה חפשית מנימוק של הגנה על הסביבה ושיקומה, ומנימוק של שמירה על איזון אקולוגי. וראה שם 134 (f).

³⁶ ראה ICL חוקת סין 9 (2).